

Branko Tošović (Hg./ur.)

**IVO ANDRIĆ – LITERAT UND
DIPLOMAT IM SCHATTEN ZWEIER
WELTKRIEGE
(1925–1941)**

**IVO ANDRIĆ – KNJIŽEVNIK I
DIPLOMATA U SJENI DVAJU
SVJETSKIH RATOVA
(1925–1941)**

Andrić-Initiative

5

**Institut für Slawistik
der Karl-Franzens-Universität Graz
Beogradska knjiga**

Gedruckt mit Förderung: | Publikacija je finansirana od strane:

Herausgeber / Urednik

O. Univ.-Prof. Dr. Branko Tošović	branko.tosovic@uni-graz.at
Institut für Slawistik	http://www-
Karl-Franzens-Universität Graz	gewi.kfunigraz.ac.at/gralis/
Merangasse 70	
A-8010 Graz	

Korrektur, Lektorat, Satz / Korektura, lektorisanje, prelom
Branko Tošović
Prevodi na njemački / Übersetzungen ins Deutsche
Arno Wonisch

Verlag / Izdavač

Institut für Slawistik der	Beogradska knjiga
Karl-Franzens-Universität Graz	Miloša Pocerca 5
Merangasse 70	11000 Beograd
8010 Graz	klub@beogradskaknjiga.co.rs
Österreich/Austria	Tel. +381 11 3629-490
Tel.: ++43 316/380 25 22	http://www.beogradskaknjiga.co.rs/

Druck / Štampa

Službeni glasnik	Beograd
------------------	---------

Tošović, Branko (Hg./ur.). Ivo Andrić – Literat und Diplomat im Schatten zweier Weltkriege (1925–1941). Ivo Andrić – književnik i diplomata u sjeni dvaju svjetskih ratova (1925–1941). Graz – Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga, 2012. – 606 S./s.

© Branko Tošović, Graz 2012

Alle Rechte vorbehalten. Sva prava zadržana.

ISBN 978-3-9503053-7-1

Ангелина Бановиќ-Марковска (Скопје)

Имаголошки рефлексии во расказите на Иво Андриќ

Постои едно *imago* кое во прозата на Иво Андриќ навистина привлекува внимание. Тоа е опсесивното присуство на Истокот, оној ориентален амбиент, неговиот декоративен мизансцен прекриен со тенката патина на едно дамнешно време, кое босанската касаба од 19 век ја осветлува со таинствена светлина.

За многумина критичари Андриќ не бил само раскажувач со романсиерски зафат, „мудар хроничар на балканскиот караказан“, туку и балкански рапсод со митска сила и модерен сензибилитет, кој раскажува за минатото, за луѓето и за судбините од ова поднебје. Кај други пак, преовладува мислењето дека сиот свој живот писателот Иво Андриќ пишувал и допишувал една приказна – приказна за отоманска Босна и за нејзините жители – откривајќи го својот однос кон историјата, конфесијата, традицијата. Токму за нив и за историските извори во литературата на писател сведочи и неговата докторска дисертација *РАЗВОЈОТ НА ДУХОВНИОТ ЖИВОТ ВО БОСНА ЗА ВРЕМЕ НА ТУРСКОТО ВЛАДЕЕЊЕ (Die Entwicklung des geistigen Lebens in Bosnien unter der Einwirkung der türkischen Herrschaft)*, одбранета на Универзитетот во Грац, 1924 година. Совесно проучувани низ архивите и библиотеките на светот, изворите на оваа дисертација ја откриваат Андриќевата широка културна и општествена наобразба, поради која може да се каже дека во својот плоден животен и работен век, овој писател и дипломат, видел и запаметил многу¹. Затоа, и не случајно, делата на Иво Андриќ отсекогаш

¹ Во 1923 година, Андриќ бил назначен за вицеkonzул во Грац. Со оглед на фактот дека не го довршил факултетот, постоела опасност да добие отказ од Министерството за надворешни работи. Помеѓу можноста да дипломира (со полагање на некаков државен испит) или да брани докторат, Андриќ го избира второто и есента, 1923 година, се запишал на Философскиот факултет во Грац. Веќе во јуни, 1924 година, тој ја брани својата докторска дисертација стекнувајќи право да остане во дипломатијата. Кога во 1926 година станал почесен член на САНУ (Српска академија на науките и уметностите), бил назначен за вицеkonzул на Кралството Југославија во Марсеј, а потоа префрлен во Генералниот конзулат во Париз. Свое то слободно време го минувал во Националната француска библиотека и во Архивот проучувајќи ги историските материјали за Босна, од почетокот на 19 век. Веќе во 1928 година е вицеkonzул во Мадрид, а 1930 во Женева. Во 1931, во Белград, излегуваат АНИКИНА ВРЕМИЊА, подолг расказ, во кој некои критичари виделе „зачеток на роман“. Андриќевата дипломатска кариера напредува со вртоглава брзина. Во текот на 1939 година, таа го достигнува својот врв: Андриќ станува амбасадор на Кралството Југославија во Берлин. На 19 април, тој му ги предава акредитивите на канцеларот на Рајхот – Адолф Хитлер. Но, кога есента Германците ја

биле во фокусот на јавноста. Независно дали таа била југословенска, балканска или европска, кон нив се пристапувало со должна почит и внимание. Анализите на неговиот јазичен израз покажуваат дека прозата на овој југословенски нобеловец негува повеќеслоен и поливалентен дискурс кој не би смеел да биде симплифициран зашто, на тој начин би се пригушила неговата полифоничност клучот за разбирањето и демантирањето на некои рецепции кои, во еден не така дамнешен временски контекст, загосподарија со специфични интерпретативни стратегии фалсификувајќи го не само Андриќевиот *point of view*, туку и наративните инстанции во неговите дела, и сè во интерес на една националистичка идеологија според која, Андриќевиот прозен израз литературно ја отоманизираше Босна, по истиот принцип по кој евроцентричната западна идеологија го ориентализирала Ориентот. Но бидејќи оваа тема бара поширока елаборација, ќе се задржам на една помалку рискантна проблематика.

Имено, ќе останам во рамките на имаготипските раскази на Андриќ кои го прикажуваат контактот меѓу различни нации и култури, начинот на кои тие меѓусебно се доживуваат преку претставите и сликите што ги создаваат едни за други. Тоа се таканаречените авто- и хетеро-слики, најчесто оптоварени со клишеа, предрасуди и стереотипи, поради кои на поимот *image* (Guyard), Carré му го придодаде поимот *mirage*, со значење привид, фатаморгана или лажна слика. Тоа ни кажува дека нема предрасуди за Истиот, туку само за Другиот, за Туѓиот и Различниот кој, во зависност од исклучителните историски ситуации: војните, миграциите, ропствата, може да биде доживеан или како супериорен или како инфериорен. А тоа ги засилува стереотипните однесувања, поточно го стимулира формирањето конструкции и судови за другите народи, за нивниот јазик, вера и традиција, со сиот колонијален или постколонијален багаж кој оди заедно со тоа предубедување. Затоа и велíme дека претставата за Другиот, говорот за него, го покажува односот на силите меѓу различните културни системи, сиот оној социо-историски контекст во кој се впишани претпоставените идеолошки и културни матрици. И бидејќи овој прилог ќе се движи во зададените временски рамки од петнаесетина години (1925 – 1941), во кои

окупираше Полска и многумина научници и писатели депортираше во логор, Андриќ интервенирал кај германските власти. Бидејќи политички Белград остварувал тајни контакти, независно од неговите легални-амбасадорски активности, пролетта 1941 година, Андриќ ја понудил својата оставка до надлежните во југословенската престолнина. Таа била одбиена и на 25 март во Виена, како официјален представник на Југославија, Андриќ морал, по службена должност, да присуствува на потпишувањето на Тројниот пакт. Само, еден ден по бомбардирањето на Белград, на 7 април 1941 година, заедно со персоналот на своето министерство, Андриќ го напуштил Берлин, па одбивајќи ја понудата на германските власти да замине во безбедна Швајцарија, се вратил во окупиран Белград.

настанале серија имаготипски раскази на Иво Андриќ, ќе се послужам со еден цитат од расказот Труп, во кој фра Петар, спротивставувајќи ја сликата на истиот, вака ја започнува приказната за другиот, туѓиот, инаквиот:

Таков е Турчиноџ – вели џој – Исечи џо на џарчиња, секое џарче од џелотоџо џак му живее за себе. И џоследниот драм месо му се мрда исџо онака и лази во исџа насока во која би се движел живиот и целиот Турчин. А крџениот човек е како срча: ќе џо чукнеш на едно месџо, а џој се раздробува на џарчиња, и за неџо нема ни лек ни џојправка (Андриќ 1977: 111).

Сметам дека нема да биде претерано ако се согласам со проследувачите на Андриќевото творештво кои сметаат дека неговите дела треба да се разгледуваат во контекст на биографијата, се разбира не во позитивистичка смисла, зашто и самиот Андриќ не сакал такви толкувања, туку во смисла на едно надополнување кое би ги расветлило „темните“, амбивалентни петна во неговиот прозен израз. Мислам на комбинирањето неспоиви особини со кои Андриќ ги ублажувал разликите меѓу ликовите отворајќи им простор на хибридниот идентитетски структури во своите дела. Со оглед на фактот дека неговиот наративен свет е сместен во еден граничен (меѓу)простор, во еден топохрон во кој се вкрстуваат различни имаголошки модели, Андриќевиот светоглед отвора можност за превреднување на националните и културните идентитетски структури. Станува заправо збор за „трет простор“, за едно влегување „во јадрото“ кое ја одредува точката на допир меѓу Истиот и Другиот, ја исцртува границата помеѓу културните, историските, половите, па и расните, интелектуалните и социолошките обележја, поради кои некој идентитет се разликува од Другите, но и од нему сличните. И бидејќи ние сме она што нè прави различни од секое друго лице (различноста е, впрочем, најглавната карактеристика со која се потврдува посебноста на идентитетот), нашиот идентитет е незамислив без својот алтеритет, не само како негов контрастивен, туку и како конститутивен елемент. Алтеритетот вклучува, алтеритетот исклучува. Затоа процесот на формирањето идентитети ја подразбира сликата на Другиот.

Самиот Андриќ е продукт на таа другост, на една специфична, синкретична, безмалку контрадикторна босанско-херцеговска традиција, слика и прилика на нејзината духовна и културна микстура. Таа нашла свој целосен израз во сферата на секојдневниот живот каде што, на еден јазик, се преплетувале четири различни ентитети: бошњачко-муслиманскиот, српско-православниот, хрватско-католичкиот и еврејско-сефардскиот, надополнети (во период од 4 века) и со османлиската, а во еден, виситна краток но значаен период, и со австриската културна матрица. Таа синкретичност дошла како резултат на еден комплексен културно-историски процес кој не останал лишен од етноконфесионалните и културните антагонизми на локалниот и специфичен босански микрокосмос,

„jedan predmoderni svijet starinskih, patrijarhalnih vrijednosti, svijet šutnje i sporoga vremena, zatopljenih sudbina i nijemih tragedija, svijet u kojemu je individualna sudbina uvijek podređena tvrdim zakonima i duhu komunitarizma. To je onaj konzervativni i konzervirani svijet Bosne u kojemu se dram radosti dušom plaća...“,

вели Иво Ловреновиќ во својата книга за Андриќ (Lovrenović 2008).

Затоа и инсистирам толку на тој биографски контекст кај Андриќ, оти сликите запаматени од најраното детство, насобраните емоции зачинети со историските збиднувања од неговиот формативен период, го креирале оној специфичен социокултурен и историски background од кој ја црпел тој својата имагинација за луѓето и за топосот на кој со векови се вкрстувале различни јазици, религии и традиции. И бидејќи тие слики ја осветлуваат културната парадигма на едно дамнешно простор-време, потенцираните разлики и наметнатите предрасуди укажуваат на можните влијанија што врз поливалентната, мултикултурална слика на босанско-муслиманската касаба од 19 век, би ги извршила некоја конфесионална или патријархална парадигма. Еве една наративна секвенца која на најдобар можен начин го илустрира реченово:

Почнуваше мирно лејто со добро изледи. Но чаршијата беше зајрижена и немирна... По дуќаниите оцители ојкружени од зајрижени и внимателни слушатели, читави турски весници, ги преведуваат и толкуваат. Во маџаата на аџи Иво Ливаиќ, фра Грѓо Мартиновиќ го чита кришум и го преведува Pester Lloyd, а го дуќанието во Варош, со џебовите полни италијански весници, обиколува Сџево Петрановиќ, бивш учител во српското училиште, а сега во служба на италијанскиот конзулат. Во чекор зад него оди чиновникот на австрискиот конзулат, Херкаловиќ, добро облечен и збоен Личанец, и со бирократско доскопство му раскажува секому за своето Царство и за неговата сила и ред. А дуќаниите од сите четири вери, слушаат, џушат, нишаат со лаваата, но самите не зборуваат ништо... А пришоа секој има своја мисла што не се кажува и се крие, но со која живее секој и за која, која треба, се бори, се троши и гине (Андриќ 1977: 86–87).

Гледаме колку, за разбирањето на феноменот балкански идентитет, е важно прифаќањето на Разликите. Но колку и да успевал да се интегрира, балканскиот субјект во расказите на Андриќ секогаш настајувал да ја задржи и покаже својата Другост, барем преку припадноста кон својата етничка или религиозна културна заедница. Таквите настојувања Амин Малуф ги нарече племенски концепции на идентитетот, а причините ги виде во минатото. Во случајот на Иво Андриќ и неговата проза, нив ги лоцираме во периодот на отоманското владеење кое по повлекувањето од Балканот продуцирало мноштво хибридни идентитети (како психолошки, идеолошки и геополитички конструкции), видени не само со очите на надворешните други (Европа, Австрија, Турција), туку и со очите на вна-

трешните други (самите Балканци). Можеби најдобра илустрација за реченово нуди следниов фрагмент од ЧАША на Иво Андриќ. Имено:

Фра Никола Граниќ... го нарекуваа Мумин, зашто такаов турски табиет немаше ни во турското уво, а камоли меѓу крстениот свет и фратриите... како и сите Граниќи, имаше однекаде турска жичка. Беше силен го латински јазик и знаеше турски како малку кој меѓу фратриите и пред и по нејо (Андриќ 1977: 138),

вели нараторот во овој расказ подвлекувајќи ја идејата дека не постојат култур(ал)но цврсти идентитети, особено не овде, на Балканот, каде што судбините на балканските субјекти се сврзани и со влијанијата од Ориентот и со влијанијата од Окцидентот, иако никогаш, целосно, не му припаѓаат ниту на едниот, ниту на другиот културно-историски контекст. Доживуван како ист а друг за своите, ликот Фра Никола Граниќ како да останал надвор од просторот на припадноста потврдувајќи го културниот процеп² дефиниран од постколонијалниот теоретичар Хоми Баба (Bhabha) како „културна дисеминација“, која го живее и овде, ете, својот помеѓу-момент.

Затоа и сакам да подвечам дека културите, сами по себе, се нецелосни без Другоста како феномен, како огледало и надополна, бидејќи нема самостојна и хомогена културна рамка – таа е хибрид од вредности и верувања. Еве уште еден пример од Андриќевиот расказ ТРУП со кој се потврдува реченово, но од една поинаква перспектива. Имено, кога Фра Петар ја раскажува својата приказна за Челеби Хафиз, тој вели:

Тоа се случило во Азија, во земјата каде што е сè можно и каде што секој жив во целиот живот се прашува како е ова и зошто е она, а каде што никој никому не може да му одговори и да му објасни, каде што прашањата не се решаваат туку се забораваат. И толку свет и народи таму живеат (Андриќ 1977: 109).

Но и балканските народи знаат да се гледаат себеси како Други. Најдобар пример за тоа се автосликите со кои се жигосуваат/стигматизираат меѓусебно, како најдобар пример за имаголошки модалитети на другоста и на идентитетот. Еве пример. Во расказот МАРА МИЛОСНИЦАТА, свештеникот фра Грго вака ја опишува „турската милосница“ која по една таква стигматизација, по една изолираност и отфрленост од својата католичка и патријархална заедница, не може а да не се чувствува инфериорно и недостојно:

Знаеш ли што си ти сега во божјите очи и во очите на христијанскиот свет? Губре, губре, полно смрдеа и црви!“... Пред тој поглед и пред тие зборови нејзе ѝ се чинеше дека целата се собира некаде и се смалува, дека не стои на земи и дека телото ѝ исчезнува пред толкавиот срам, се шок и ѝ стои само ушите во

² И самиот Андриќ, иако со блага нота на подбивност, бил нарекуван „фра Иван-бег“ или „католички поп“. Синтагмите, небаре етноконфесионални етикети, кажуваат многу повеќе од мојата намера да го појаснам контекстот во кој биле изречени.

свесџа, како црна дамка шџо не би можела да ја измие никаква усилба и болка (Андриќ 1977: 106).

Андриќевата Мара и самата реагира на помислата дека нејзините не ја гледаат веќе исто, дека по нејзиното „припаѓање“ кон Вели-паш, не може да биде ништо друго освен една обична и недостојна турска милосница:

Таа и самата џомислуваше на џој збор, во кој чувствуваше нешџо модро, меко и разлеано, но смрџоносно; нависџина, џомислуваше на неџо, но никоџаш не џо слушна од никоџо, ниџу се осмели да џо изџовори самата џред себеси; неџо не џо изџоври ни фџа Грџо во својоџ најџодем џнев; сеџа е изџоворен и џаа се заџеџерави џод неџо како џод конечен удар (Андриќ 1977: 128).

Но создавајќи слики за Другите, ние создаваме и слики за себеси. Еве како со зборовите на ликот фџа Никола Граниќ, наречен Мумин, е дадена таа проекција:

А џи мислиш дека џаквиџе какви шџо сме ние, џаму во светџоџ џи чекаџи и не заџочнуваџи џефериџ без нас! Е мој Јусуфе, џоа не е за нас фџаџриџе и Бошњаџиџе. Да, овде џе чека криваџа босанска бразда и фџаџарскаџа маџа и сиромашкиоџ бир и џешкаџа служба, а од друџаџа сџрана може да биде колај и секоја убавина. Но, шџо џи вреди, коџа џоа не е џвојаџа сџрана! И да џојдеш џаму нишџо нема да џи корисџи. Цел век ќе осџанеш она шџо си... И да бидеш боџаџи и силен, и сџрашен, џрв меџу џрвиџе, никој да не смее ни збор да џи каже, џи би му џо џрочиџал џоа во очџиџе... Туку седи си каде шџо си, на своџо месџо и во својоџ светџи Рег! Па ако баш мора да џрешиш, џреши овде (Андриќ 1977: 141–142).

Затоа ќе речам дека Андриќевото помаѓе на феноменот припадност/неприпадност кон некоја етно-лингвистичка или над-национална заедница, развила кај него една амбивалентна, безмалку апатридна филозофија на идентитетот (Љовреновиќ) која открива еден суптилен ум, опседнат од комплексноста на феноменот Босна, од оној хибриден топос на културна плуралност, виден како граница-мост меѓу Окцидентот и Ориентот, меѓу рационалното и ирационалното, демократијата и теократијата, небаре потврда за светлото и темното, за лицето и опачината на истоста и другоста во самите нас. Мостот на великиот везир Јусуф од Жепа, најдобро ја илустрира оваа моја размисла. Со оваа најуспешна Андриќева метафора сакам да го завршам своето патување низ имаголошките рефлексии на овој писател со над-идентитетска припадност:

И ова уџро везироџ.. мислеше на далечнаџа џланинска и џемна земја Босна (оџсекоџаш џри џомислаџа на Босна имаше кај неџо нешџо џемно), која и самата светџлостџ на исламџо можеше само делумно да ја осветџли и во која е живоџоџи, без каква и да е човечностџ и џиџомостџ, сиромашен, шџџур и одвџрашен [...] Но џределоџ не можеше да се џриџи до мосџоџи, ниџу мосџоџи до џределоџ. Гледан оџсџрана, неџовиоџ бел и смело извиџкан лак изџледаше секоџаш одвоен и секоџаш сам, а џо изненадуваше џаџникоџ како необична мисла, заџалкана и фџаџена во карџиџе и дивинаџа (Андриќ 1977: 182–183).

Литература

- Lovrenović 2008: Lovrenović Ivo. Ivo Andrić, paradoks o šutnji. In: *ARS (časopis za književnost, kulturu i društvena pitanja)*, Cetinje: br. 1–2/2008 (http://www.okf-cetinje.org/cms/upload/pdf/Ivan_Lovrenovic_Ivo_Andric_Paradoks_o_sutnji.pdf).
- Nojman 2011: Nojman Iver B. *Upotrebe drugog: „Istok u formiranju evropskog identiteta*. Beograd: Službeni glasnik (Beogradski centar za bezbednosnu politiku).
- Андриќ 1977: Андриќ Иво. *Собрани дела на Иво Андриќ: Елена, жена што ја нема* (книга седма). Скопје – Београд – Zagreb – Ljubljana – Sarajevo: Мисла – Просвета – Mladost – Državna založba Slovenije – Svijetlost.

Angelina Banović-Markovska (Skopje)

Imagologische Reflexionen in den Erzählungen von Ivo Andrić

Dieser Text bewegt sich innerhalb des vorgegebenen Zeitrahmens von gut 15 Jahren (1925–1941), in dem Andrić eine Reihe von imagotypischen Erzählungen verfasste, die einen Kontakt zwischen unterschiedlichen Nationen und Kulturen zeigen, wie auch die Art und Weise, mit der sich diese über Vorstellungen und wechselseitig angefertigte Bilder gegenseitig erleben.

Ангелина Бановиќ-Марковска
Универзитет Св. Кирил и Методиј
Скопје
Македонија
ana-ban@t-home.mk

Bibliographische Information der Deutschen Bibliothek

Die Deutsche Bibliothek verzeichnet diese Publikation in der Deutschen Nationalbibliographie; detaillierte bibliographische Daten sind im Internet über <http://dnb.ddb.de> abrufbar.

Bibliographic information published by Die Deutsche Bibliothek

Die Deutsche Bibliothek lists this publication in the Deutsche Nationalbibliografie; detailed bibliographic data is available in the Internet at <http://dnb.ddb.de>

ISBN 978-3-9503053-7-1

CIP – Каталогизација у публикацији

Народна библиотека Србије, Београд

811.111.11'333

811.111.11'333.111

Tošović, Branko (Hg./ur.). Ivo Andrić – Literat und Diplomat im Schatten zweier Weltkriege (1925–1941). Ivo Andrić – književnik i diplomata u sjeni dvaju svjetskih ratova (1925–1941). Graz – Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga, 2012. XXX S./s.

ISBN 111111111

COBISS.SR-ID 11111111